

Orígens ètics i ideològics del treball social comunitari: la importància de mirar enrere

Ethical and ideological origins of community social work: the importance of looking back

Mercedes Cuenca Silvestre¹

ORCID: 0000-0002-4646-9774

Recepció: 12/07/20. Revisió: 10/09/20. Acceptació: 02/12/20

Per citar: Cuenca Silvestre, M. (2021). Orígens ètics i ideològics del treball social comunitari: la importància de mirar enrere. *Revista de Treball Social*, 220, 31-49. <https://doi.org/10.32061/RTS2021.220.02>

Resum

El treball social, des dels seus orígens, planteja accions per modificar una situació que, en funció de diversos criteris, es jutja com a indesitjable. El seu creixement i legitimació han estat basats fonamentalment en la resposta a situacions de necessitat que han anat emergint a la llum de l'evolució en els models d'organització social.

Actualment vivim en una societat que, progressivament, va generant més desigualtat entre aquells/es que disposen de recursos econòmics i aquells/es que se n'han vist desposseïts. Aquesta desigualtat, al seu torn, genera divisions en altres esferes. En l'àmbit comunitari, creixen els sentiments d'incomprensió i desconfiança entre experiències vitals molt diferents, convertint la cohesió social en un repte difícil d'aconseguir.

Fer una revisió de la història de la nostra professió sembla més urgent que mai. En primer lloc, perquè no és necessari inventar-ho tot de nou. En segon lloc, per evitar que la dimensió comunitària sigui instrumentalitzada en funció de modes alienes al seu sentit i orientació.

Per aconseguir-ho, en aquest article desenvoluparem una aproximació teòrica al treball social en general i, de manera específica, al treball social comunitari: a) descobrint els fets sociohistòrics més rellevants amb incidència en el seu desenvolupament; b) atesa l'evolució dels supòsits i

¹ Treballadora social i doctoranda de la Facultat de Filosofia. Universitat de Barcelona. Membre de la Comissió de Treball Social Comunitari del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya. mercedes_cuenca@yahoo.es

creences en els quals es va inspirar; i c) reflexionant sobre la seva implementació a l'Estat espanyol.

Paraules clau: Treball social comunitari, ètica, ideologia.

Abstract

Ever since its origins social work has put forward actions to alter a situation which, based on several criteria, is judged as undesirable. Its growth and legitimacy have been fundamentally founded on the response to situations of need that have emerged in the light of the development of social organisation models.

We currently live in a society that is progressively generating greater inequality between those who have economic resources and those who have been stripped of them. In turn, this inequality generates divisions in other spheres. At community level, feelings of misunderstanding and mistrust between highly different life experiences grow, making social cohesion a difficult challenge to achieve.

Reviewing the history of our profession seems more urgent than ever before: firstly, because it is not necessary to invent everything again; secondly, to prevent the community dimension from being used based on trends external to its meaning and approach.

To achieve this, in this paper we will set out a theoretical approach to social work in general and, specifically, to community social work by: a) discovering the most relevant socio-historical events with an impact on its development; b) addressing the development of the assumptions and beliefs on which it was inspired; and c) reflecting on its implementation in the Spanish State.

Keywords: Community social work, ethics, ideology.

Introducció

Cal destacar l'absència dels que anys enrere encapçalaven les argumentacions sobre la finalitat de la professió: la justícia social, el canvi social, el benestar general, etc. Que potser s'ha instal·lat l'individualisme en la nostra mirada? Que se'ns ha oblidat que les persones són subjectes arrelats en una realitat social? (Martín, 2011, p. 38)

Al llarg de la història de la humanitat sempre hi ha hagut formes de fer-se càrrec dels col·lectius més febles i donar resposta a les necessitats que han anat emergint i variant a la llum dels esdeveniments històrics, polítics i socials. Aquestes respostes han estat determinades i orientades per principis, valors i concepcions sobre què s'havia d'oferir i a qui. Del que no hi ha dubte és que "el desvalgut, indigent o necessitats ha estat sempre subjecte de peculiar ajuda i consideració en tota tribu, clan i civilització" (De la Red, 1993, p. 5).

Per introduir-nos en la història del treball social, com a professió d'ajuda i "pràctica de valors" (Escartín, 1994, p. 167), identificarem els esdeveniments que han tingut un pes significatiu en l'evolució del concepte d'ajuda. Cal assenyalar que moltes d'aquestes concepcions no han estat superades mitjançant la seva eliminació a la manera hegeliana, sinó que han conviscut i, fins i tot en alguns casos, encara poden ser identificades en l'actualitat. D'aquí ve que entenguem que la història del treball social no és de cap manera lineal ni explicable des de la lògica causal.

En coherència amb això, i malgrat seguir un ordre cronològic, hem optat per identificar fites, enteses com a fets claus i fonamentals dins d'un àmbit o context. Per al nostre propòsit, assenyalarem els fets que fonamenten l'origen ètic, comunitari i polític del treball social. Ens basarem en els treballs de De la Red (1993), Escartín (1994), Lillo i Roselló (2001), Hernández (2004), Moix (2006), Fernández i López (2008), Fernández i De Lorenzo (2014), Pastor (2015), entre d'altres, segons els criteris de selecció següents: la dedicació a la recerca sobre l'origen i fonaments del treball social en general, i l'especialització i producció de coneixement sobre el treball social comunitari en particular.

1. Aproximació a les fites del treball social

El primer tipus d'ajuda que es pot identificar és la que es presta entre persones unides per vincles de parentiu. Ajudem de manera espontània els que tenim més a prop, seguits dels que s'assemblen a nosaltres, és a dir, entre membres d'una mateixa comunitat territorial, política o religiosa, entre altres aspectes. Com més ens podem identificar amb el que pateix, més disposats ens trobem a ajudar-lo.

A partir d'aquí, i com a primer fet clau, trobem l'expansió del cristianisme, a mitjan segle III (Sánchez i Andrés, 2005), i el seu missatge, que "s'orienta preferentment als desheretats i inculca, com la primera i fona-

mental de totes les virtuts, la caritat” (De la Red, 1993, p. 14). La pobresa és considerada una qüestió natural amb la qual cal conviure, i l'exercici de la caritat, a través de l'almoïna, respon a una doble utilitat, ja que, en primer lloc, es converteix en un mètode d'accés a la salvació divina per a aquell que pot oferir-la i, en segon lloc, suposa un alliberament dels poders públics quant a la seva responsabilitat en l'atenció a les persones amb més dificultats.

La caritat amb la doble funcionalitat assenyalada distingeix, això sí, entre a) els que són considerats responsables de la seva situació, com els delinqüents, les mares solteres, els aturats, als quals, en comptes de donar almoïna, no es dubta a controlar i castigar; i b) els que tenen una desgràcia que es deu a causes en les quals es considera que no han tingut capacitat d'influència, com les vídues, els malalts, els orfes, per als quals està disponible l'ajuda sense condicions, ja que, com més ajuda es presti, més accés tindrà a la salvació qui la presti.

Com a segon factor fonamental assenyalem la reforma protestant del segle XVI, que acaba amb la unitat cristiana de l'edat mitjana i precedeix l'arribada del segle XVII impregnat d'idees humanistes. La pobresa, a partir d'ara, és conceptualitzada com una qüestió a evitar, ja que el seu creixement implica la possibilitat de pertorbació de l'ordre, per la qual cosa es considera necessària la intervenció de les autoritats públiques, tant per distingir els pobres veritables dels falsos, com per “canalitzar productivament les forces disperses que representaven els pobres útils” (Zamanillo, 2018, p. 34). D'aquesta manera, juntament amb el manteniment de la pràctica de la caritat cristiana, apareix la beneficència, que aporta com a novetat la construcció de presons, hospitals i hospicis que permetessin el tractament dels pobres sotmesos a vigilància en espais separats i ocults de la societat.

La Il·lustració, des de mitjan segle XVIII, és el tercer element decisiu, com a moviment intel·lectual, filosòfic i cultural, especialment actiu a Anglaterra, Alemanya i França, però que també s'estén “per la resta de països europeus, i que, posant com a base la confiança en la raó humana, intenta impulsar el progrés de la humanitat” (De la Red, 1993, p. 29) a través de l'exercici de la filantropia.

La burgesia de l'època considerava que, per exercir, “no es necessitava cap especial preparació” (Moix, 2006, p. 238), per la qual cosa, sempre carregada de bones intencions, va aportar fons per a aquelles causes que s'anaven identificant com a prioritàries i justes, sense establir-ne cap mena d'anàlisi ni connexió. De manera simultània, van sorgir nombroses organitzacions que van intentar posar ordre “sobre els efectes negatius d'una beneficència incontrolada” (Malagón i Sarasola, 2005, p. 101).

Finalment, el quart esdeveniment a assenyalar, a causa de la seva rellevància com a temps i context on se situa l'origen del treball social, és el desplegament de la industrialització durant el segle XIX i les nefastes conseqüències que va tenir per a la majoria de grans ciutats europees, que, escassament preparades per rebre totes les persones atretes per millorar les seves condicions de vida, van veure incrementades les seves

bosses de pobresa, amuntegament i insalubritat, i la indignència es va fer “omnipresent, insistent, massiva” (Miranda, 2004, p. 87). Aquestes persones tenien unes condicions de vida penoses, tant dins com fora de les fàbriques, superant àmpliament les possibilitats reals d’acció de les xarxes primàries de suport, i de les entitats dedicades a la caritat i la filantropia, que es van revelar com a obsoletes, ineficaces, escassament organitzades i desbordades davant la inacabable llista de problemes socials que va provocar la revolució industrial.

La idea de “problema social” va suposar el pas d’una lectura individual dels problemes a una lectura estructural. Aguilar (2013) distingeix dues perspectives a l’hora de definir el que és un problema social: l’objectiva, “que accentua els criteris objectius perjudicials dels problemes, encara que aquests no siguin sempre identificats per sectors amplis”; i la subjectiva, que entén que el problema es revela “quan un grup social significatiu” el percep i defineix com a tal, sempre que “aquestes persones tinguin prou poder com per transmetre la seva percepció a altres sectors socials” (p. 36). En aquest sentit, “el problema no és només la insatisfacció de la necessitat, sinó també la presa de consciència de la seva existència i la necessitat d’actuar” (Morgado, 2009, p. 205). És a dir:

Que no n’hi haurà prou només amb el fet que una circumstància sigui nociva (element objectiu) per a un col·lectiu important de la societat, sinó que només en els casos en què una situació d’aquestes característiques obtingui el suport social exigít (element subjectiu) assolirà la condició de problema social. (Morgado, 2009, p. 205-206)

Quan en treball social parlem de problemes, no teoritzem de manera abstracta, sinó que ens referim a situacions reals i concretes les “conseqüències de les quals preocupen grups amplis del conjunt social i hi repercuteixen” (Zamanillo, 2018, p. 67).

Un d’aquests, en aquella època, va ser la magnitud de la pobresa a causa del nombre d’afectats/as, a la impossibilitat d’abordar-ho des de l’àmbit privat, i a la indignació que va suscitar en nombrosos sectors socials, que van provocar que l’Estat assumís la responsabilitat d’atendre’ls, no exactament per criteris de justícia social, sinó per mantenir el sistema, ja que “la pobresa és generadora de desordre i quan la pobresa afecta àmplies capes de la població el sistema pot veure’s posat en dubte” (Zamanillo, 1991, p. 18).

És en aquest precís moment que sorgeix a Anglaterra el treball social “com un instrument de contenció, educació i ajust” (Zamanillo, 2018, p. 40), coincidint amb el període d’extensió de les ciències socials i la qüestió social, plantejada “a partir que les poblacions que eren alhora agents i víctimes de la revolució industrial van prendre consciència de les condicions de vida” (Castel, 1977, p. 20 citat per Fernández i López, 2008, p. 23). Es comença a valorar la necessitat de tecnificar i dotar de conceptes teòrics les diferents formes d’ajuda que coexisteixen en aquesta època. Si bé és cert que fou als Estats Units, en estreta relació amb el pragmatisme

i l'interaccionisme simbòlic, on el treball social es va convertir en professió i disciplina (Miranda, 2004, p.130).

Compartim que, fins i tot acceptant que puguin identificar-se les formes d'ajuda pretècniques, com la caritat, la beneficència i la filantropia, com a orígens del treball social, també és possible assenyalar la qüestió social com a fundadora de l'exercici del treball social, que, lluny de ser el resultat d'una evolució d'aquestes formes d'ajuda, neix, per contra, per restar-los espais de conceptualització i intervenció (Duarte, 2017); "per això, considerem que de cap manera podria argumentar-se que es tracta de 'tecnificació' de l'assistència" (Travi, 2006, p. 35). També Moix (2006) coincideix que la professió:

Sorgeix realment quan s'obre pas la convicció que ni la caritat, ni la filantropia, ni la misericòrdia, ni el bon cor poden donar solució als problemes socials i, singularment, a la pobresa massiva, sinó que és necessària una activitat racional, duta a terme per persones més o menys expertes, de conformitat amb uns principis i seguint unes normes o procediments (p. 295).

A tall de resum, podem afirmar que el treball social es troba, des dels seus inicis, influenciat per concepcions sobre el que ha de ser transformant i el que ha de romandre, sobre el que és i el que ha de ser. En altres paraules, el treball social es troba travessat per valors i principis que definiran el que serà visibilitzat, el que mereix ser ocultat i, conseqüentment, l'orientació de les intervencions per aconseguir-ho. No obstant això, a l'hora de posar-ho en pràctica, no sempre es fa evident per què, qui, des de quan i com es construeixen tots aquests elements que constitueixen el treball social, és a dir, la seva fonamentació ètica.

2. Les fonts del treball social comunitari

Com s'encarreguen de recordar-nos Hernández i Braco (2009), "quan a Espanya es parla de treball social comunitari es barregen diversos conceptes: desenvolupament comunitari, organització comunitària, intervenció comunitària o col·lectiva, animació sociocultural o treball comunitari" (p. 18).

Entre els autors que se ceneixen al concepte de treball social comunitari, trobem les següents definicions:

És una disciplina del treball social que parteix dels valors de la ciutadania democràtica, es basa en la metodologia científica, aborda problemes que requereixen una resposta col·lectiva, s'aplica a través d'un procés de diagnòstic, planificació, organització, desenvolupament i avaluació, i comporta un procés d'enriquiment (*empowerment*) personal i comunitari. (Fernández i López, 2008, p. 17)

El treball social comunitari és facilitador i capacitador de les comunitats com un lloc de l'experiència significativa humana, permetent així que aquestes puguin prendre consciència i implicar-se activament a construir respostes transformadores de la seva pròpia realitat, generant oportunitats

de convivència noves i productives. (Tesoriero, 2010 citat per Gómez F., 2014, p. 41)

Defineixo el treball social amb comunitats com el conjunt d'estratègies d'intervenció a través de les quals el treballador social ajuda un sistema d'acció comunitari (compost per persones, famílies, grups i organitzacions), a comprometre's en una acció col·lectiva, a fi de resoldre els problemes socials, en el context d'un sistema de valors democràtics. La nostra labor professional es dirigeix a promoure canvis socials en el medi social, organitzacional-institucional i internacional. (Pastor, 2015, p. 131)

De tots els conceptes enumerats, i donant per descomptats l'existència i el rol central del treball social comunitari, estem d'acord amb Lillo i Rosselló (2001) quan afirmen que:

(...) tret d'unes certes matisacions, tots fan referència al procés que es du a terme per a la consecució del benestar social de la població, amb la participació directa i activa d'aquesta en l'anàlisi, conscienciació i resolució dels problemes que afecten la comunitat, partint per tant de la pròpia comunitat i de la utilització, potenciació o creació dels seus recursos (p. 19).

En aquest article ens referirem al treball social comunitari o treball social amb comunitats en contextos urbans² per fer referència a la dimensió de la intervenció que, sense excloure la dimensió individual, grupal i familiar, es desenvolupa amb comunitats, emprant la teoria i metodologia creada per a tal fi i compartint necessàriament l'àmbit d'actuació amb professionals pertanyents a altres disciplines.

Assenyalem a continuació les contribucions que considerem més rellevants per al seu desenvolupament:

1) La Charity Organization Society (COS), una de les entitats filantròpiques més importants, es funda a Londres, el 1869, com a instància organitzadora dels fons recaptats per les nombroses institucions benèfiques que hi havia. Per a De la Red (1993), investigar els casos que s'estaven atenent, dissenyar un pla de treball i avaluar l'activitat; coordinar institucions amb presència als barris, així com fomentar la interrelació dels recursos públics i privats, totes actuacions desenvolupades amb treballadors remunerats, van convertir les oficines de la COS en "les autèntiques precursors de les modernes agències de treball social amb casos familiars". (De la Red, 1993, p. 50)

Les Oficines de les Organitzacions Socials de la Caritat van ser dipòsits de voluminosos informes preparats pels visitadors amigables que preniën com a base la seva observació dels que demanaven almoïna i l'interrogatori que se'ls feia. Cada oficina tenia un registre complet dels noms i direccions de totes les persones i famílies que estaven rebent assistència per part de les societats cooperadores. (Banda, 2009, p. 63)

2 El treball comunitari en l'àmbit rural i les seves especificitats no és objecte d'aquest article.

Aquesta mateixa actuació, duta a terme per investigar les famílies, el control i les queixes de moltes persones ateses, va provocar que la mateixa COS dissenyés programes de formació específics de cara a evitar abusos i accions en funció de criteris i conviccions personals.

2) Samuel i Henrietta Barnett, considerant que l'atenció i mètodes desenvolupats per la COS no eren suficients per abordar la complexitat del context social, van iniciar el 1884 el "Moviment dels Establiments",³ "antecedent més directe del treball social amb grups i de l'organització de la comunitat" (De la Red, 1993, p. 48). En aquest cas, les professionals residien als barris on intervenien, perquè observessin de prop les dinàmiques i "aprofundissin en el coneixement i en la comprensió dels pobres i els seus problemes" (Malagón i Sarasola, 2005, p. 105), així com per oferir activitats d'oci i formatives.

Alguns establiments van tenir un confessat propòsit cristià, uns altres van ser primordialment educatius, però tots van coincidir en la necessitat d'elevat el to moral de la zona en la qual es van instal·lar. Pretenien l'harmonia social perquè els seus propòsits reformistes estarien destinats a mitigar la lluita de classes, però no a tocar l'ordre social i econòmic establert. (Banda, 2009, p. 78)

Uns anys després de l'experiència britànica, Jane Addams, després de visitar alguns dels establiments a Anglaterra, va iniciar el mateix moviment als Estats Units, "protagonitzant les primeres recerques socials que formen part de la història comuna de les ciències socials" (Miranda, 2004, p. 370). Allà va inaugurar, el 1889, la Hull House, en un dels barris industrials de la ciutat de Chicago. Per Soydan (2003), "la base de les idees que són subjacents al treball comunitari modern es troben en el Moviment dels Assentaments" (p. 189), a la qual cosa Healy (2001) afegeix que "proporciona una il·lustració del treball de servei social d'orientació crítica" (p. 24).

El Hull House era un lloc de debat en el qual anarquistes, marxistes, socialistes, unionistes, teòrics socials i professors de la Universitat de Chicago es reunien. John Dewey i George Herbert Mead, entre altres, eren visitants assidus, conferenciants i per descomptat amics de Jane Addams. El pragmatisme de Chicago va néixer a través dels seus contactes i intercanvis intel·lectuals. (Miranda, 2003, p. 166)

Els treballadors d'aquests establiments:

Van organitzar protestes per bloquejar les mesures governamentals que, a parer seu, poguessin redundar en un barri o una ciutat menys habitable (...). Van secundar també les reivindicacions i els moviments sindicals (...). Van lluitar així mateix contra la corrupció dels polítics i per la reforma del

3 Originalment de l'anglès, el *Settlement Movement* ha estat traduït com a "Moviment dels Establiments" o "Moviment dels Assentaments". És el precursor de l'impuls de les *Settlement houses*, traduïdes com a "Cases comunitàries" o "veïnals".

govern local, a fi d'aconseguir uns serveis municipals millors per als veïns pobres. En general, els treballadors socials dels "Settlements" van ser persones entusiastes i usualment activistes. (Moix, 2006, p.144-145)

En el Moviment dels Assentaments s'ententeixia l'acció amb la recerca, i no tenia sentit desenvolupar l'una sense l'altra. La seva fundadora, Jane Addams, "va treballar tota la vida per facilitar la participació en la vida social i política de les classes treballadores, de les dones, dels joves, facilitant-los la promoció, l'educació, l'autoorganització, donant-los visibilitat, autoestima i poder per canviar la seva realitat" (Miranda, 2018, p. 117), per la qual cosa "no és d'estranyar que a l'hora de buscar els inicis del treball social de grup i la intervenció comunitària calgui mirar cap a aquest moviment" (Miranda, 2018, p. 116).

Es consoliden en aquesta època dues tendències: l'una, que situa la causa de la pobresa en característiques individuals de la persona, per la qual cosa el treball organitzatiu va dirigit a l'adaptació d'aquesta a l'entorn; i l'altra, en la qual s'identifica l'origen de la desigualtat en l'estructura, per la qual cosa la tasca a fer és transformar la societat. No obstant això, "a ningú li interessava que hi hagués grups de persones organitzades que lluitessin juntes per canviar la situació" (Curbelo i Hernández, 2017, p. 49), per la qual cosa "el concepte del treballador social com a activista o reformador d'avantguarda va cedir el pas a la seva conceptualització com a professional tècnicament especialitzat" (Moix, 2006, p. 148), deixant la pràctica crítica dels orígens de la professió "indocumentada i desconeguda" (Healy, 2001, p. 24).

L'avanç del treball comunitari a banda i banda de l'Atlàntic va seguir camins diferents, a causa dels diferents contextos sociohistòrics. Les migracions rebudes pels Estats Units i la seva gestió durant els anys 20, o l'interès europeu en la reconstrucció de les colònies durant els anys 50, van impulsar el naixement de metodologies i conceptes (organització de la comunitat i desenvolupament de la comunitat) que han tingut una influència directa sobre l'evolució i conceptualització del treball social comunitari del segle XXI.

Com indica Duarte (2017):

Durant la dècada dels anys 20 del segle passat es va viure un enfortiment de l'enfocament d'organització de la comunitat, que és observat com una alternativa que permet l'adaptació i ajustament social dels individus, de manera que la seva integració a la comunitat, organitzada i eficient, permet avançar cap al progrés de la societat, d'acord amb les postures del naixent treball social nord-americà (p. 168).

Lillo i Roselló (2001) assenyalen a E. Lindeman, en aquesta mateixa època, com un dels primers teòrics a emprar l'expressió "organització de la comunitat" per designar "aquella fase de l'organització social que constitueix un esforç conscient de part de la comunitat per controlar els seus problemes i aconseguir millors serveis d'especialistes, organitzacions i institucions" (p. 26), i la publicació de l'Informe Lane, el 1939, resultat

del treball de discussió sobre el concepte que s'havia dut a terme en sis ciutats nord-americanes, "va establir les bases perquè l'organització de la comunitat fos assumida com un mètode o procés de treball social" (Viscarret, 2007, p. 48).

Al mateix temps, a Europa s'impulsava el disseny de metodologies que potenciessin el desenvolupament econòmic dels països que es trobaven en procés de descolonització. Les accions d'aquests programes incloïen alfabetització, capacitació laboral i formació, amb l'objectiu de preparar la força de treball que requeriria el desenvolupament industrial a les colònies (Lillo i Roselló, 2001).

El 1956, un grup d'experts de les Nacions Unides sistematitza diverses experiències desenvolupades en les colònies des del 1948 i presenta el document "Desenvolupament de la comunitat i serveis connexos", en el qual s'elabora una definició concreta sobre la qüestió. Va suposar "la divulgació del treball social comunitari a l'Europa continental" (Hamzaoui, 2005, p. 80).

L'expressió "desenvolupament de la comunitat" s'empra per designar el procés que uneix els esforços d'una població amb els del seu govern per millorar les condicions econòmiques, socials i culturals de les comunitats, integrar-les a la vida de la nació i permetre'ls així contribuir plenament al progrés nacional. (Lillo i Roselló, 2001, p. 30)

Així doncs, el desenvolupament de la comunitat és un concepte utilitzat per les agències de cooperació on resultava fonamental tant "un contingent de professionals que propaguessin els beneficis de l'adaptació al desenvolupament" (Duarte, 2017, p. 175), com aconseguir la "participació voluntària, conscient i responsable de la població en el seu desenvolupament (econòmic, cultural, educatiu, sanitari, productiu...)". (Nogueiras, 1996, p. 50)

La diferència entre totes dues metodologies l'assenyalen De Robertis i Pascal (1994) en indicar que:

El "desenvolupament comunitari" designava l'esforç per fer participar les poblacions implicades en els plans de desenvolupament econòmic i social definits pels governs o autoritats tutelars. En canvi, l'"organització comunitària" designava l'esforç d'organització i de resolució dels problemes d'una població circumscrita a una petita localitat (ciutat, barri, poble, llogaret) i la seva manera de fer sentir les seves necessitats i reivindicacions per les autoritats competents (p. 11).

Des d'Amèrica Llatina, com a regió intervinguda des d'aquest model dominant, sorgeix el Moviment de la Reconceptualització com a articulador de veus crítiques i propostes d'implementació més concordes i respectuoses amb les poblacions. Aquest moviment "va qüestionar la funció bàsica del treballador social, a saber: l'adaptació de l'individu al seu medi" (Zamanillo, 2018, p. 59), en comprendre que no és coherent adaptar la persona a un medi que li és hostil, que li impedeix desenvolupar-se, i la manté

en condicions inhumanes. Més aviat del que es tracta és de transformar el sistema, i fer-lo a mesura dels humans, això “no significa que des del treball social crític es rebutgi la intervenció de caràcter individual, sinó que aquesta intervenció sempre s’interpretarà tenint en compte la posició de l’individu dins l’estructura social i les seves relacions d’opressió” (Viscarret, 2007, p. 232).

Entre els principals representants de la reconceptualització en el terreny llatinoamericà destaquem les visions, sobre el treball social emancipador, d’Ezequiel Ander-Egg, Natalio Kisnerman i Paulo Freire. Tots ells tindran la seva influència, a partir dels anys 60, en el desenvolupament del treball social comunitari al nostre país, com veurem més endavant.

Malgrat que és “enormement escassa la doctrina sobre els principis de l’organització de la comunitat” (Moix, 2006, p. 347), és possible detectar una sèrie de posicionaments molt concrets sobre com ha de ser una comunitat, així com els models per abordar-la. Si no comptéssim amb aquestes concepcions prèvies, no es duria a terme cap actuació per transformar-la. L’elecció entre el control de les poblacions, comptar amb la seva participació, l’empoderament o la justícia social, entre d’altres, tindrà conseqüències per a les comunitats amb les quals treballem. El fet de no explicitar-les no ens eximeix de la responsabilitat d’afrontar problemàtiques ètiques que poden donar-se, i de fet es donen, en l’àmbit comunitari.

3. El desenvolupament del treball social comunitari a l’Estat espanyol

El desenvolupament del treball social està fortament vinculat a les característiques socials, culturals, econòmiques i polítiques dels contextos on es desenvolupa, donant lloc a diverses metodologies i concepcions de la tasca a dur a terme, així com de les funcions que han de desenvolupar els professionals. És important conèixer aquestes característiques per poder comprendre quin lloc ocupa el treball social en un lloc i un moment determinats.

D’acord amb Fernández et al. (2014) i el seu repàs per la història del treball social a Espanya, durant les tres primeres dècades del segle xx, al nostre país, la majoria de la població era rural, composta fonamentalment per ramaders i agricultors, es trobava subjecta a crisis cícliques, a l’impacte de les condicions climatològiques i a les fluctuacions dels preus, i l’analfabetisme n’era un altre tret predominant. En l’àmbit urbà, la classe obrera començava a cobrar protagonisme amb les seves reivindicacions contra les dures condicions de vida, reivindicacions durament reprimides per les forces de seguretat i els sectors conservadors. En aquesta època, Espanya comptava amb gravíssims problemes socials derivats de la industrialització tardana, que donava lloc a una estructura social amb una elevada desigualtat que condemnava gran part de la població a la mera supervivència.

La mendicitat era perseguida per atemptar contra l'ordre i la salut pública, i les qüestions socials eren ateses des de la caritat i la beneficència, que es trobaven en mans privades a través de fundacions, ja que el sector públic es mantenia al marge d'aquestes qüestions.

A partir del 1930, i fins ben entrats els anys 50, es desenvolupa el que De la Red (1993) considera l'etapa benèficoassistencial.

La II República (1931-1936) va aconseguir reduir els nivells d'analfabetisme i avançar en els nivells educatius secundaris. Va començar el procés d'impuls de la legislació social, del qual destaca la prestació d'assistència a malalts i ancians, la protecció de la maternitat i la infància i, sobretot, les garanties per assegurar als treballadors les condicions d'una existència digna. En aquest període es funda a Barcelona la primera Escola per a la Formació d'Assistents Socials (1932) i la pionera Associació d'Assistents Socials (1934).

Després del cop militar del 18 de juliol del 1936 i la Guerra Civil, va començar el període del franquisme, que podem dividir en dues etapes: la primera (fins a la dècada dels 50), va enfonsar als seus habitants en la penúria, la misèria i la fam. La guerra va generar noves formes de pobresa i marginació social; persones amb discapacitat, orfes i presos van ser estigmatitzats, cosa a la qual s'afegia una ajuda supeditada a l'adoctrinament ideològic. La caritat i la beneficència van ser els motors de la política social implementada pel règim.

Fins al 1963 la idea de desenvolupament comunitari és la que domina en la intervenció, assumida i desenvolupada per Càritas (Aguilar, 2013).

La segona etapa, denominada per De la Red (1993) d'expansió desenvolupista, va suposar una lleu obertura del règim ja entrats els anys 60 fins a mitjan anys 70, millorant les condicions de vida, però també alterant les situacions en les quals intervenien les treballadores socials. L'èxode rural, les migracions internes, l'emigració, el barraquisme, la falta de serveis educatius, sanitaris i socials van provocar que nombrosos sectors demanessin una nova manera d'abordar la intervenció, fet que va contribuir a l'evolució del treball social.

La formació de les treballadores socials va estar en aquesta època marcada pel nacionalcatolicisme, mentre que "L'activitat professional es debatia entre el voluntariat i l'apostolat, amb un component més vocacional que professional" (Hernández, 2004, p. 15). El franquisme va influir negativament en vincular la seva formació a les fonts cristianes, dirigint les funcions de les treballadores socials cap a la caritat, la beneficència, la culpabilització i el control social.

A partir dels 60, es va produir un qüestionament de la formació, eminentment pràctica, el fonament de la qual, per dedicar-se professionalment a l'assistència social, es reduïa a ser dona i voler ajudar el proïsme. En aquesta mateixa dècada, es van incrementar el nombre d'escoles d'assistents socials, i el títol d'assistent social com a tècnic mitjà es va reconèixer el 1964.

Des del punt de vista organitzatiu, concretament el 1967, es va crear com a organització professional la Federació Espanyola d'Associacions

d'Assistents Socials (FEDAAS), que “va aglutinar la professió en la defensa dels interessos professionals assumint l'herència i el patrimoni de la Federació Internacional d'Assistents Socials i Treballadors Socials, en la qual es va integrar el 1970” (Las Heras, 2012, p. 19). Inspirada per la Carta Social Europea (1965), en la qual s'assumeix el dret als serveis socials, i la Resolució 67/16 del Consell d'Europa sobre “Funcions, Formació i Estatus dels Assistents Socials”, la FEDAAS “es va marcar el repte de fer efectiu a Espanya el reconeixement d'aquestes recomanacions” (Las Heras, 2012, p. 19-21).

L'any següent de constituir-se, la FEDAAS va convocar el seu Primer Congrés a Barcelona, en el qual, segons De la Red (1993) i Las Heras (2012), va quedar aprovat per tots els grups el terme “treball social” per indicar el camp d'activitat pròpia de l'assistent social, denominat fins a aquest moment, indistintament, servei social o treball social.

Per a Hernández i Braco (2009), a l'Estat espanyol, fins al 1960, el treball social comunitari es va plasmar únicament de manera teòrica, recollint les elaboracions que es feien a l'estranger sobre el tema. Un exemple n'és la publicació, el 1964, de l'informe “El progrés social mitjançant el desenvolupament de la comunitat”, elaborat per les Nacions Unides, en el qual es destacava la participació de la comunitat per a la consecució del seu desenvolupament.

L'agost del 1961 va tenir lloc a Barcelona la primera trobada de professionals del treball social sobre la intervenció comunitària, on “es va posar de manifest la gran confusió existent i les diferents maneres d'interpretar els conceptes propis del treball social comunitari” (Hernández i Braco, 2009, p. 20).

Nombrosos autors coincideixen a destacar les dificultats que suposava el desenvolupament d'aquest nivell d'intervenció, a causa del context polític en el qual no quedaven garantits els drets d'associació o reunió, per assenyalar alguns dels mínims necessaris per al desenvolupament del treball social comunitari, per la qual cosa “qualsevol intervenció comunitària que hagués pretès la participació activa de la comunitat hauria estat considerada insurrecta al règim franquista” (Hernández i Braco, 2009, p. 20).

A partir dels 70, en el que De la Red (1993) en diu etapa d'estabilització tècnica i perspectiva científica, comença el que alguns consideren (Fernández et al., 2014) l'època de màxim desenvolupament de la intervenció en l'àmbit comunitari a l'Estat espanyol, que “es va iniciar amb un fort plantejament de ‘reconceptualització’ dels continguts del treball social, i amb un compromís professional amb les organitzacions socials dels col·lectius que patien algun tipus de discriminació i/o marginació social” (Las Heras, 2012, p. 22-23).

Com ja he assenyalat anteriorment, la reconceptualització “va centrar la seva crítica en la metodologia tradicional, pel seu caràcter paliatiu quan no conformista i adaptable al sistema sociopolític, viscut com a opressor i obstacle per a la realització de l'home” (De Robertis, 2006, p. 62), d'aquí ve que, en aquesta època, el treball social fos sinònim d'agita-

ció, canvi i mobilització de la comunitat, i comencessin a canalitzar-se les necessitats socials a partir d'organitzacions comunitàries.

Hernández i Braco (2009, p. 22) destaquen Marco Marchioni com una de les veus més influents en el desenvolupament d'aquesta etapa ja que, a més de ser "el primer que va publicar un llibre sobre intervenció comunitària editat a Espanya el 1969: *Comunidad y desarrollo*" i dirigir nombroses formacions, les seves aportacions sobre el contingut i la metodologia del treball social comunitari tenen influència en processos comunitaris desenvolupats actualment.

D'altra banda, són diversos els congressos que donen compte d'aquesta preocupació entre el sector professional: la conceptualització de les treballadores socials com a "agents de canvi", i la necessitat d'intervenir a escala macro; la potenciació de les associacions de base; així com la promoció de la participació de la persona, grup i comunitat en la intervenció desenvolupada, van ser alguns dels temes abordats en els congressos celebrats a Madrid (1972), Sevilla (1976) i Pamplona (1977). A partir de la mort del dictador, va començar l'exigència d'un nivell més elevat de formació teòrica i el reconeixement del títol universitari.

Ja a la Constitució espanyola del 1978 trobem dos articles rellevants per al treball social comunitari: l'article 23.15 proclama el dret dels ciutadans a participar en els assumptes públics. L'article 9.26 expressa un mandat als poders públics de facilitar aquesta participació.

Fernández et al. (2014) i Sánchez (2012) destaquen la dècada dels anys 80 com una època de profunds canvis que es van traduir en nous reptes per a la intervenció social; l'increment de la desocupació, a causa de la transformació del mercat laboral; el desplegament del consum i tràfic de drogues; les dificultats en l'accés a l'habitatge; l'atenció a les persones grans, entre d'altres. Aquests canvis, al seu torn, van accelerar el desenvolupament i consolidació del tercer sector.

El IV Congrés Nacional de Treball Social, a Valladolid el 1980, va suposar l'afirmació de compromís de la professió per implantar i desenvolupar els serveis socials a Espanya com a instrument bàsic per al progrés i l'execució de la política social. El naixement del nou sistema de serveis socials neix de dues línies complementàries: d'una banda, la reconversió dels serveis assistencials en nous serveis especialitzats i, de l'altra, l'aparició d'uns nous serveis: els serveis socials comunitaris (Sánchez, 2012, p. 42).

Des del punt de vista formatiu es va haver d'esperar fins a l'agost del 1981 perquè el Govern aprovés el Decret 1850/1981 sobre la incorporació a la universitat dels estudis d'Assistents Socials com a Escoles Universitàries de Treball Social, i l'any següent es va aprovar la creació dels col·legis oficials de diplomats en Treball Social, i es va establir un Consell General de Col·legis Oficials de Diplomats en Treball Social. D'aquesta manera, es va aconseguir el reconeixement que feia molt de temps que s'exigia i per això es va dissoldre la FEDAAS.

Per a Fernández et al. (2014), malgrat els avanços, l'exclusió de la població gitana i l'increment de l'atur eren els temes més preocupants per a les treballadores socials.

Des d'una perspectiva ètica, cal assenyalar que el primer Codi Deontològic en Treball Social, editat pel Consell General del Treball Social, es va aprovar en l'Assemblea General de Col·legis Oficials de Diplomats en Treball Social en la sessió extraordinària del 29 de maig del 1999; ara és vigent el segon Codi Deontològic de Treball Social, aprovat per unanimitat en l'Assemblea de Col·legis Oficials de Diplomats en Treball Social en la sessió extraordinària del 9 de juny del 2012.

En les últimes dècades, l'entrada en vigor l'1 de gener del 2007 de la Llei de promoció de l'autonomia personal i atenció a les persones en situació de dependència, la instal·lació de la crisi econòmica i social des del 2008, juntament amb la gestió de les migracions, han compost l'escenari en el qual desenvolupar el treball social en els àmbits professional i acadèmic.

La sortida del treball comunitari de l'agenda política, la seva reducció a mínims en el sistema de serveis socials, i el trasllat de la seva posada en pràctica a les mans d'organitzacions civils i ONG ha convertit l'empoderament de les poblacions i el desenvolupament de projectes emancipadors en un llenguatge d'una altra època. Actualment, assistim a una "tornada a models basats en l'assistencialisme i la beneficència, més centrats en la gestió de prestacions bàsiques" (Uceda et al., 2014 citat per García-Domingo, 2019, p. 106); i a una "renúncia de fet a intervenir sobre el conjunt dels mecanismes socioeconòmics i també sobre les eleccions polítiques, les tecnologies de modernització i l'organització de l'aparell productiu" (Hamzaoui, 2005, p. 180), que són perpetuadors de desigualtats.

Reflexions finals

Avui dia, ens trobem amb societats econòmicament, culturalment i generacionalment diverses i desiguals, on l'heterogeneïtat i la fragmentació són la norma i on la construcció d'un "nosaltres" continua sent una pretensió amb enormes dificultats per ser una realitat.

Des del treball social comunitari és difícil establir vincles sòlids i solidaris entre aquells/es que no han triat el lloc on residir, o entre desconeguts/des. L'apatia per establir diàlegs entre postures divergents, el desinterès per l'organització col·lectiva i la desconfiança tant en els sistemes participatius que hi ha com en les propostes que, des d'entitats socials, es duen a cap, fan que l'atenció a les necessitats primàries o la interpretació de la desigualtat en clau cultural es prioritzin, en detriment d'altres formes més crítiques d'abordar la situació.

Pastor (2015) elabora, a partir de l'anàlisi d'experiències desenvolupades actualment a l'Estat espanyol, una tipologia de pràctiques comunitàries en:

- Solidaritat entre veïns en temps de crisi.
- Moviments ciutadans en defensa de drets i incidència política.
- Revitalització d'hàbitats davant situacions de deterioració.
- Promoció de la solidaritat, voluntariat social i associacionisme.
- Col·lectius o àrees específiques des d'una perspectiva integral.

- Intervenció i dinamització intercultural.

Revisant la classificació, resulta paradoxal el fet que la intervenció comunitària emergís com una disciplina amb vocació transformadora de les estructures que reproduïen la desigualtat, i acabi convertint-se avui, davant el desmantellament de l'estat del benestar, en una eina orientada a aconseguir: a) el consens a escala local, de pretensions molt més modestes; i b) la cohabitació en contextos de diversitat cultural i/o exclusió.

Així, ens trobem davant “mesures que ja no volen ‘corregir’ les desigualtats i les ‘inadaptacions’, sinó que pretenen gestionar les diferències i les especificitats” (Autès, 1999 citat per Hamzaoui, 2005, p. 181).

És urgent recuperar la perspectiva crítica de la nostra tasca. En aquest sentit, la Comissió de Treball Social Comunitari (2020) ens ofereix algunes anotacions a tenir en compte de cara al futur més immediat:

- Construir, propiciar i participar en xarxes de solidaritat i suport mutu.
- Potenciar processos mitjançant els quals les persones, famílies, grups o comunitats decideixin la seva vida, en la mesura que sigui possible, i avancin en el seu projecte vital.
- Denunciar els abusos de poder, els privilegis i la manca de recursos, exigint anar més enllà de cobrir les necessitats bàsiques.
- Respectar els processos, la voluntat i els itineraris de les persones i comunitats que acompanyem, eliminant actituds controladores, fiscalitzadores i/o jutjadores de la vulnerabilitat.
- Actuar sobre aquells aspectes estructurals que tinguin repercussions a llarg termini.
- Desenvolupar processos de presa de consciència personal i col·lectiva.
- Reivindicar un sistema públic fort, protector i garant dels drets de les persones.

Seleccionar una forma d'intervenció o una altra sempre estarà intercedit per concepcions ideològiques i ètiques que, com hem anat apuntant, poden oscil·lar entre el manteniment de les estructures que generen desigualtat i exclusió, adaptant als individus a les característiques de la societat actual, fins a la crítica i denúncia d'aquestes condicions, transformant-les perquè es donin les condicions de possibilitat per a una vida digna per a tothom.

Totes dues línies d'intervenció són descendents d'aquelles primeres experiències que constitueixen la història del treball social. Convé recordar que la professió no sorgeix de la beneficència ni de la caritat, sinó que neix en crear una alternativa. Convé recordar, també, la força de la comunitat que va albirar el Moviment dels Assentaments, així com el seu posicionament polític, ètic i ideològic, del costat dels i de les que més pateixen.

Referències bibliogràfiques

- Aguilar, M. J. (2013). *Trabajo Social: concepto y metodología*. Ediciones Paraninfo i Consejo General del Trabajo Social.
- Banda, T. (2009). El nacimiento de una nueva profesión: el Trabajo Social. Dins Fernández, T. (Coord.), *Fundamentos del Trabajo Social* (p. 15-108). Alianza Editorial.
- Comisión de Trabajo Social Comunitario (2020). *El treball social en temps de pandèmia: resistència i possibilitats?* Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya. Recuperat de https://www.tscat.cat/download/web/2020/octubre/TS%20PANDEMIA_Comissi%C3%B3%20Treball%20Social%20Comunitari.pdf
- Curbelo, A. i Hernández, L. (2017). *Otro Trabajo Social es posible. Construyendo ciudadanía*. Observatorio Internacional de Ciudadanía y Medio Ambiente Sostenible.
- De la Red, N. (1993). *Aproximaciones al Trabajo Social*. Consejo General de Colegios Oficiales de Diplomados en Trabajo Social y Asistentes Sociales i Siglo XXI de España Editores.
- De Robertis, C. (2006). *Metodología de la intervención en Trabajo Social*. Lumen.
- De Robertis, C. i Pascal, H. (1994). *La intervención colectiva en Trabajo Social. La acción con grupos y comunidades*. El Ateneo.
- Duarte, M. (2017). *Trabajo Social comunitario: perspectivas teóricas, metodológicas, éticas y políticas* (Tesi doctoral, Universidad Complutense Madrid). <https://eprints.ucm.es/42891/>
- Escartín, M. J. (1994). *Introducción al Trabajo Social I: Historia y fundamentos teórico-prácticos*. Editorial Aguaclara.
- Fernández, T. i De Lorenzo, R. (Coord.) (2014). *Trabajo Social: Una historia global*. McGraw-Hill/Interamericana de España, SL.
- Fernández, T. i López, A. (2008). *Trabajo Social comunitario: afrontando juntos los desafíos del siglo xxi*. Alianza Editorial.
- Fernández, T., Ponce, L. i Andrés, S. (2014). Historia del Trabajo Social en España. En Fernández, T. i De Lorenzo, R. (Coord.). *Trabajo Social: Una historia global* (p. 137-184). McGraw-Hill/Interamericana de España, SL.
- García-Domingo, M. (2019). Reflexión profesional sobre la realidad de la intervención social: retrocesos propios de un periodo de postcrisis y

- propuestas de mejora. *Alternativas: Cuadernos de Trabajo Social*, 26, 103-122. <https://doi.org/10.14198/ALTERN2019.26.05>
- Gómez, F. (2014). Conceptos básicos y principios del Trabajo Social comunitario. Dins Gómez, F., Munuera, M. P., Domínguez, M. C. *Trabajo Social con Comunidades* (p. 31-57). Libros Certeza.
- Hamzaoui, M. (2005). *El Trabajo Social territorializado. Las transformaciones de la acción política en la intervención social*. Nau Llibres.
- Healy, K. (2001). *Trabajo Social: Perspectivas contemporáneas*. Ediciones Morata.
- Hernández, J. (2004). *Trabajo Social en la Postmodernidad*. Libros Certeza.
- Hernández, J. i Braco, L. (2009). El Trabajo Social Comunitario en España: una aproximación a la historia y a la actualidad. Dins Hernández, J. *Trabajo Social comunitario en la sociedad individualizada* (p. 17-54). Nau Llibres.
- Las Heras, P. (2012). Intervención social en la década de los 70. *Servicios Sociales y Política Social*, 100, 17-38.
- Lillo, N. i Roselló, E. (2001). *Manual para el Trabajo Social Comunitario*. Narcea S.A. de Ediciones.
- Malagón, J. L. i Sarasola, J. L. (2005). Nacimiento y evolución del Trabajo Social. Dins Fernández, T. i Alemán, C. (Coord.). *Introducción al Trabajo Social* (p. 78-109). Alianza Editorial.
- Martín, M. (2011). Los dilemas éticos en la profesión de Trabajo Social. Dins Zamanillo, T. (Dir.). *Ética, teoría y técnica. La responsabilidad política del Trabajo Social* (p. 19-43). Talasa Ediciones.
- Miranda, M. (2003). *Pragmatismo, interaccionismo simbólico y Trabajo Social. De cómo la caridad y la filantropía se hicieron científicas* (Tesi doctoral, Universitat Rovira i Virgili). <https://www.tdx.cat/handle/10803/8406>
- Miranda, M. (2004). *De la caridad a la ciencia. Pragmatismo, interaccionismo simbólico y Trabajo Social*. Mira Editores.
- Miranda, M. (2018). El pensar y hacer de Jane Addams. *Revista Trabajo Social UNAM*, 17, 105-119.
- Moix, M. (2006). *Teoría del Trabajo Social*. Editorial Síntesis.
- Morgado, P. (2009). Necesidades, problemas y recursos. Dins Fernández, T. (Coord.). *Fundamentos del Trabajo Social* (p. 189-220). Alianza Editorial.

- Nogueiras L. (1996). *La práctica y la teoría del Desarrollo Comunitario. Descripción de un modelo*. Narcea S.A. de Ediciones.
- Pastor, E. (2015). *Trabajo Social con comunidades*. Editorial Universitas.
- Sánchez, J. (2012). Intervención social en los 80. *Servicios Sociales y Política Social*, 100, 39-56.
- Sánchez, G. i Andrés, T. (2005). El estudio de la historia para comprender el Trabajo Social. La ayuda al necesitado en la Antigüedad de Oriente a Occidente. Dins Fernández, T. i Alemán, C. (Coord.). *Introducción al Trabajo Social* (p. 22-49). Alianza Editorial.
- Soydan, H. (2003). *La historia de las ideas en el Trabajo Social*. Tirant Lo Blanch.
- Travi, B. (2006). *La dimensión técnico-instrumental en Trabajo Social: Reflexiones acerca de la entrevista, la observación, el registro y el informe social*. Espacio Editorial.
- Viscarret, J. J. (2007). *Modelos y métodos de intervención en Trabajo Social*. Alianza Editorial.
- Zamanillo, T. (1991). El Método en Trabajo Social. Dins Gaitán, L. i Zamanillo, T. *Para comprender el Trabajo Social* (p. 79-94). Editorial Verbo divino.
- Zamanillo, T. (2018). *Epistemología del Trabajo Social. De la evidencia empírica a la exigencia teórica*. Ediciones Complutense.